

Володимир НАКОНЕЧНИЙ,

orcid.org/0000-0002-0386-2162

*кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв (Україна, Київ) nakonechniy.ua@gmail.com***УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1930-х РОКІВ
У ДЗЕРКАЛІ «НАШОГО ЛЕМКА»**

Стаття присвячена дослідженню становища лемків у польській державі за публікаціями «Нашого лемка». З'ясовано найбільш складні проблеми українсько-польських взаємин в другій половині 1930-х рр. Підсумовано, що видавці газети провадили важливу працю над плеканням в русинському середовищі почуття етнічної самобутності та загальноукраїнської єдності.

Ключові слова: польсько-українські відносини, «Наш лемко», редакційна політика, національний тиск, Друга Річ Посполита.

Volodymyr NAKONECHNYJ,*Ph D (History), Associate Professor at the Department of International Relationships of Kyiv**National University of Culture and Arts**(Ukraine, Kyiv) nakonechniy.ua@gmail.com***UKRAINIAN-POLISH RELATIONS IN 1930s IN THE MIRROR
OF «NASH LEMKO»**

The article is devoted to the clarification of the situation of the Lemkos in the Polish state in the notes of «Nash Lemko». It has been investigated that today's studies of the subject have almost entirely disappeared from the viewpoint of historians, the policy of the Polish state regarding the inhabitants of the Lemko territories, which, due to a certain distance from the ethnic center and mountain specificity, underwent a much more brutal denationalization of the local population and undeniably violated its natural rights to choose its own cultural identity.

The most complex problems of the Ukrainian-Polish relations in the second half of the 1930s have been revealed. The articles of «Nash Lemko» testified that the specific «ward» of the Polish state was felt in all areas of life of the Ukrainian population of the mountainous territories. A special attention has been paid to the sphere of self-organization of the public space. The particular victims of the repressive policy of the Polish administration in the the Lemko Region were the «Prosvita» reading rooms, as they were the leaders of the national education and culture. The Polish Government's actions in the educational sphere were marked by the specific cruelty: despite the international commitments undertaken, the Polish began the destruction and de-Ukraineization of the Lemko school. The attention was paid to the historical memory of the Lemkos. Officials made considerable efforts to reduce the Ukrainian influence on the processes of forming the national identity of the Rusyns. Polish authorities used different means in this struggle - they tolerated the propaganda of the Muscophile vision of the past of the Rusyns or tried to display them as citizens of Poland. Therefore, officials were generally expected to repress i publications that shaped the Ukrainian optics of Lemkos past and future. A vivid example was «Nash Lemko», on epy pages of which we can observe the biggest quantity of censorial excerpts specifically in the historical rubrics. Along with repressive actions regarding Lemko group public initiatives of a pro-Ukrainian nature, the Polish administration brazenly interfered even in the private life of the Rusyns (Ruthenians), trying, for example, to regulate the style of their clothes.

Consequently, it has been stated that the messages of «Nash Lemko» allow us to draw conclusions about the brutal and illegal treatment of the Polish administration towards the Ukrainian minority of the Lemko Region. Therefore, the publications of the «Nash Lemko» are sincerely respected, despite the censorship and authority attacks, they carried out their important work on cultivating of the feeling of an ethnic identity and a national unity in the Rusyns' (Ruthenian) environment.

Key words: Polish-Ukrainian relations, «Nash Lemko», editorial policy, national pressure, Second Commonwealth.

Постановка проблеми. Питання українсько-польських взаємин на західноукраїнських землях у міжвоєнне двадцятиліття давно стало популярним сюжетом сучасних історіографічних студій. Пояснюється це тим, що українські дослідники вповні виправдано саме в тому часі шукають корені подальших трагічних подій міжнародного протистояння. При цьому увага зазвичай фокусується на галицьких теренах, де опір гвалтовній колонізації набув масовості та політичної організованості. Водночас надалі практично цілковито з поля зору істориків випадає політика польської держави стосовно заселених українцями лемківських теренів, що, внаслідок певної віддаленості від етнічного центру та гірської специфіки, зазнавали значно брутальнішої денационалізації місцевого населення та безпечелічного ущемлення природних прав на обрання власної національно-культурної ідентифікації.

Найбільш інформативним джерелом у висвітленні цієї проблеми є матеріали лемківської періодики, котра невтомно фіксувала такі прояви національного безправ'я. Як відомо, єдиною русинською газетою проукраїнської орієнтації того часу був «Наш лемко», котрий виходив в другій половині 1930-х рр. Саме з його шпальт ми дізнаємося про сплановане та послідовно реалізоване численними представниками польської адміністрації багатолітнє насилля над національним вибором лемків. Незважаючи на постійні конфіскації чи то окремих дописів, чи то навіть цілих чисел газети, редаговане Юліаном Тарновичем видання вело героїчну, хоча й нерівну боротьбу за право лемків бути українцями, інформуючи своїх читачів про форми та методи винародовлення найбільш західної етнічної групи нашого народу.

Аналіз досліджень. З огляду на унікальність «Нашого лемка» як історичного джерела, про нього неодноразово згадується в історіографії лемкознавства (Наконечний, 2017а; Наконечний, 2017b). Натомість, наразі відсутні самостійні студії, де би з'ясувалася евристична цінність матеріалів часопису для реконструкції специфіки польсько-українських відносин на Лемківщині в останні передвоєнні роки. Цим і зумовлена актуальність нашої розвідки.

Мета статті полягає у з'ясуванні специфіки відображення на шпальтах «Нашого лемка» українсько-польських взаємин в другій половині 1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать дописи «Нашого лемка», специфічна «опіка» польської держави відчувалася абсолютно у всіх галузях життя українського населення гірських теренів. Та найбільш дошкульною така увага була до сфери самоорганізації громадського простору. Представники польської адміністрації всіх рівнів – від солтиса до поліцейського та представника фіскальної служби – особливо уважно приглядалися до тих русинів, котрі сповідували українську національну орієнтацію. При цьому маркером останньої в очах чиновників був факт передплати селянами «Нашого лемка». Хоча газета виходила вповні легально і перед тим, як потрапити до рук до читача переходила прискіпливе цензурування, передплатники видання автоматично потрапляли до списку неблагонадійних. До таких лемків під різними приводами навідувалися урядники та карали за найдрібніші, нерідко цілковито надумані правопорушення. Жалі про такі відвідини доволі часто потрапляли до колонки редакційної пошти, хоча й здебільшого у скороченому цензурованому вигляді. Оскільки підшивка «Нашого лемка» в бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка містить примірники з цензурного комітету, ми подекуди маємо нагоду отримати дійсну картину звернень лемків до своєї газети. Так, зі згаданого приводу анонімний дописувач скаржився: «Від часу, як я заперечував «Нашого лемка», посипалися на мене кара за карою. Поліція спеціально опікується мною. [...] Всіх тих, що почувають себе українцями, поліція переслідує, а староство казало мені, абим не бавився в політику, бо у нас читати газету «Наш лемко» то велика політика [...]. Гірко нам тут живеться, доноси, клевети та хліб насущний, але ми віримо в кращу будучність» (Гарні слова, 1934). Відзначимо, що, переслідуючи передплатників «Нашого лемка», польська адміністрація водночас всіляко заохочувала русинів читати москвофільську альтернативу видання – газету «Лемко», що видавалася у Криниці.

Спеціальними об'єктами репресивної політики польської адміністрації на Лемківщині стали читальні «Провіти» як провідники національної освіти та культури. Державні чиновники намагалися за будь-яку ціну віднайти причини, котрі б уможливили закриття цих осередків української духовності. На людей, котрі під читальні давали власні оселі, зводи-

лися численні наклепи у правопорушеннях, а коли такі годі було віднайти – не зупинялися перед фальшуванням «доказів» небезпечної громадської поведінки (Читальня загрожує, 1936).

Такі репресивні заходи посилювалися ще й цілеспрямованою акцією одурманення лемків польською та москвофільською пропагандою, підсолодженою різними матеріальними заохоченнями. Як приклад, наведемо допис мешканця села Ропиця руська Горлицького повіту про заснування читальні «Просвіти», що, за його словами, була «темним духам сіллю в оці». Після цієї події місцева вчителька з учителем-поляком згуртували національно інертних представників лемківської громади і наперекір українцям заснували «*Kyiko miodzierzy gusko-polskiej*». До того осередку денационалізації пристали й кілька «газдів, як зачувати, приманених ковбасою, цукерками, папіросками». «Худібка повелася на чуже сіно», – дотепно зауважив очевидець події. Тавруючи таких нерозбірливих односельчан як національних перевертнів, дописувач наголосив на небезпеці подібної громадської поведінки, що закріплює у свідомості поневолювачів образ лемка, котрий несвідомий власного «Я». «Ропичани, Лемки, – емоційно звертається до русинської громади свідок тих подій, – хто продає свою народність, віру свою, це або зрадник Юда або безумна риба, що йде на панській гачок. Схаменіться, пізнавайте, хто вам брат, а хто враг. Не ласіться на чужі охлапи, на що навіть порядна собака не піде. Гуртуйтеся до братів своїх рідних. Не треба вам чужих богів. Гляньте на інші народи, усі гуртуються, усі об'єднані в собі, а ви?» (Село Ропиця, 1934). Звісно, як свідчить цензорський примірник «Нашого лемка», згадана цитата була вирізнана.

Поряд із такими фактами національної нерозбірливості у русинському середовищі, «Наш лемко» з особливою повагою відгукувався про тих громадян, котрі не зрадили власному національному сумлінню та не піддалися ані на погрози польської адміністрації, ані на ласі пропозиції москвофільських агітаторів. Важливо, що шпальти газети завжди були сповнені національним оптимізмом, котрий мав мобілізувати проукраїнські настрої серед русинів: «Одначе українці на Лемківщині не падають духом, а працюють даліше над собою, бо вірять незломно в кращі дні – Честь їм за це!» (Замикають читальні, 1935).

Прикметно, що безоглядно нападаючи на читальні «Просвіти», польські чиновники всіляко намагалися протиставити їм, як своєрідну ідейну альтернативу, москвофільські заклади подібного гатунку, а саме – читальні Товариства ім. Качковського (Як творяться читальні, 1934). На численних прикладах дописувачі «Нашого лемка» доводили, що поляки всіляко сприяють москвофільській пропаганді в русинських містах і селах та завжди допомагають їхній боротьбі з українцями.

Та найбільшою гвалтовністю були позначені дії польської адміністрації в освітній сфері. Нагадаємо, що за міжнародними зобов'язаннями, польська держава гарантувала культурну автономію своїм національним меншостям, передовсім, найбільш чисельній – українцям. Але в короткому часі чиновникам стало зрозуміло, що без тотального впливу на школу буде неможливо реалізувати плани з денационалізації, а згодом, і полонізації русинського населення. Тож всупереч взятим на себе міжнародним зобов'язанням, поляки розпочали гвалтовну деукраїнізацію лемківської школи. Передовсім здійснювалися спроби замінити українські впливи в школі на москвофільські. Як свідчать дописи «Нашого лемка», українські букварі повсюдно замінялися на москвофільський підручник. Мова йде про буквар, написаний москвофілом Мефодієм Трохановським, що його видало у Львові в 1933 р. польське «Державне видавництво шкільних книг». Цей буквар було складено так званою «лемківською бесідою» – москвофільським говором лемківської говірки. Такій, за словами кореспондента «Нашого лемка», «юдиній роботі криницьких божків» гаряче сприяла Львівська шкільна кураторія, зобов'язана пильнувати національних прав русинських дітей. Втім, лемки виявилися свідомими небезпеки такої заміни в початковій школі української літературної мови москвофільським «язичієм». Один із дописувачів газети відзначив: «Днесь знає кожний лемко, що його говіркою може послуговатися біля своєї хати, одначе в школі мусить панувати спільна українська літературна мова. [...] [Лемки] домагаються в школі української літературної мови – такої, якою навчають у всіх українських школах, бо вони діти одної Матері! Це не є обяв одиниць, це воля всіх лемків» («Ми не хочемо

букварів», 1934). Звісно, і цей допис зазнав репресії – його було суттєво пошматовано цензурською рукою.

Тимчасово програвши боротьбу за мову початкового навчання, польська шкільна адміністрація взялася за самовільне переформатування навчального плану лемківської школи. Розуміючи значущість релігійного виховання для збереження національної ідентичності русинів, чиновники від освіти взялися за різке скорочення годин навчання греко-католицького катехизму. З'ясовуючи мотивацію шкільних інспекторів, дописувач «Нашого лемка» вказав: «Це є на руку різним перевертням, москвофільським божникам та кацапським учителям, які останніми роками сіяли чорні зерна безбожництва та недовірства між населенням, нарочно спроваджували з різних чужинецьких видавництв большевицькі брошури та давали читати шкільній молоді» (Що далі, 1934). І цю цитату не пошкодувала рука цензора.

Іншою загрозою для національного шкільництва лемків стала насильна заміна вчителів-українців на поляків. Перших засиляли до шкіл з переважальним польським контингентом, натомість другими обсаджували русинські навчальні заклади, розраховуючи на потрібний денационалізуючий ефект. Ці вчителі, не знаючи рідної мови місцевого населення, навчали лемківських дітей у школі польською, попри закон, що забезпечував право науки рідною мовою (Біда з лемками, 1936). І ця ситуація стала темою багатьох дописів на сторінках «Нашого лемка», де відверто було вказано, що «поляк-учитель нічим не відрізняється від поляка-поліціянта» (Дитина, 1935).

Не залишилася поза увагою польської адміністрації і сфера церковно-релігійного життя лемківської громади, котра специфікою своєї традиції завжди була надійним заборолом проти ополячення лемків. Релігійна політика польської держави була спрямована на те, щоби засобами пропаганди довести лемкам, що вони є «поляками-унітатами». Особливо безпеліційною така пропаганда стала навесні 1934 р., коли в Римі призначили папського адміністратора для Лемківщини. Редакція «Нашого лемка» постійно наголошувала своїм читачам, що русини є греко-католиками і цим принципово відрізняються від окупантів: «Як бачимо, Лемківщина все мала живі зв'язки тільки із сходом. Твердження, що всі лемківські церкви побудували польські панове-шляхта також неправдиві. В церковних хроніках виразно записано, що лемки самі собі спільно церкви будували, а деякі церкви будували лемки-солтиси» (Лемко, 1934).

Бачачи, що затуманити релігійну свідомість лемків неможливо, польські чиновники всіляко пильнували, щоб русинські парафії посідали лояльні до влади священики. В іншому випадку, національно свідомого душпастиря очікувало примусове перенесення до сіл, де переважало польську населення. На шпальтах газети знаходимо неодноразові скарги лемків, що польська адміністрація безправно усуває громадсько-активних парохів-українців з парафії. Натомість, на їхнє місце владою призначалися москвофіли, котрі намагалися перевести свою паству на російське православ'я. Такі священики, разом із місцевими чиновниками, забороняли населенню читати українську релігійну літературу та молитися рідною мовою. Змальовуючи цю ситуацію, дописувачі газети скрушно вказували: «Гляньмо браття, як гарно на Лемківщині; хто зробить крок до світла до науки, то це вже крок до тюрми...» (Лемко, 1936а).

Прискіпливою з боку польської адміністрації була й увага до історичної пам'яті лемків. Державні чиновники докладали чималих зусиль, щоб зменшити українські впливи на процеси формування національної самосвідомості русинів. Засобів у цій боротьбі польська влада не добирала – толерувала пропаганду москвофільського бачення минулого русинів чи намагалася показати їх як зденаціоналізованих поляків. Тож вповні очікуваними були репресії чиновників стосовно видань, котрі формували в лемків українську оптику їхнього минулого та майбутнього. Промовистою ілюстрацією тут став «Наш лемко», на чий шпальтах подибуємо найбільше цензурських викреслень саме в історичних рубриках. Особливо польських чиновників турбувало плекання пам'яті про короточасну державність західних українців і героїчний захист ними Західноукраїнської народної республіки. Щорічні дописи у «Нашому лемку» з приводу проголошення соборності 22 січня 1919 р. постійно зазнавали цензурської конфіскації. Так, в одному зі сконфіскованих текстів так висвітлювалася цей героїчний для азбручанських українців день: «В тому пропам'ятному історичному дні, наперекір усім

злобним твердженням, Український Нарід засвідчив свою духовну єдність і нерозлучність. У тому дні сказали світові, що ми – Кубанці й Придніпрянці, Волиняки й Поліщуки й ті з далекого Підляшшя й Холмщини, Гуцули, Бойки, Лемки, Закарпатці, Буковинці й Бесарабці – є дітьми одної спільної Матері-України, об'єднані одним бажанням, одною вірою, одною ідеєю» (Галич, 1936).

Польські цензори намагалися також коригувати вироблений на сторінках «Нашого лемка» канон національних героїв. Особливо прискіпливою їхня увага була до вшанування на шпальтах газети наддніпрянських діячів. Так, коли в листопаді 1934 р. помер Михайло Грушевський, і вся західноукраїнська преса відгукнулася на цю болочу для нації подію (Тельвак, 2008: 358–377), цензор знайшов потрібним втрутитися навіть у зміст некрологічної згадки, що була опублікована в газеті.

Попри репресивну політику польської адміністрації стосовно «Нашого лемка», вплив газети на формування історичної пам'яті лемків-українців виявився неабияким. Для прикладу наведемо цензурований лист лемка-американця до редакції своєї газети, котрий висловив своє захоплення «Нашим лемком» та його україноцентричною політикою пам'яті. Просякнувши духом історичних дописів улюбленого видання, читач відзначив: «[...] Завдяки світовій війні та великій Українській Революції, слова «Україна», «Українська Держава», «Український народ» потрясли мною до живого – я став свобідний та свідомий того, хто я є; хто нас шарпає на всі боки, хто робив з нас рабів, які хилили свою спину перед всілякими зайдами. Ми мусимо пам'ятати, що ми – сини Неньки України, браття по крові і кости тих, що живуть на Великій Україні, Буковині, Бесарабії, Галичині та Підкарпатській Україні! Ми, той великий Народ, якого ніхто знищити не потрафить! Кацапня згине не задовго, бо мусять вигинути всі такі, що пруть брата на брата! Історія нас навчає, що ми всі жили в давнині разом, мали свою державу та ми лемки творили зі всіма українськими землями від Карпат аж по Зелений Клин могучу державу – Україну» (Лист з Америки, 1934).

Не менше нарікання на сторінках «Нашого лемка» викликала економічна політика польської держави стосовно лемківських теренів. Численні автори газети звертали увагу на варварський підхід чиновників до експлуатації природних багатств регіону, їхнє небажання інвестувати у відновлювані проекти. Особливо загрозливого становища набула справа неконтрольованої вирубки лісів, що загрожувало стихійними лихами місцевому населенню. Наприклад, в одному зі сконфіскованих дописів так змальовувалася ця проблема: «Галицьким Сибіром Тебе звали, Рідна Лемківщино. [...] Водами цілющих жерел Твоїх лікуються чужі, Твої власні діти вмирають в нужді, Зникають ліси з Твоїх чудових верхів, будуються мости із них на битих шляхах далеких, а для Тебе дорогами остають все далі потоки і дебри» (Костаревич, 1934).

Поряд із репресивними акціями стосовно лемківських громадських ініціатив проукраїнського характеру, польська адміністрація нахабно втручалася навіть у приватне життя русинів, намагаючись, приміром, регламентувати стиль їхнього одягу. Дописувачі видання неодноразово висловлювали жалі на цілком безправні вчинки польських урядовців, котрі агресивно ставилися до лемківської моди прикрашати свої строї національними барвами. Так, один із авторів газети оповів про самоуправство польських поліцаїв, котрі не дозволяють лемкам ходити в шапках з синьо-жовтими китицями. Таку поведінку він виправдано кваліфікував дикунством, порівнявши зі ставленням африканських колонізаторів до мешканців джунглів (Лемко, 1936b). Своєрідним продовженням цієї теми стала нашуміла в місцевій польській пресі історія про небезпеку запозичення лемками наддніпрянської техніки вишивки, адже це свідчило про зрілість національного вибору русинів (Державна рація, 1938).

Висвітлюючи впертий опір українців-лемків політиці національного гноблення з боку польської адміністрації, редакція «Нашого лемка» пропонувала й вихід з такої небезпечної для громадського спокою ситуації. На думку лемківських інтелектуалів, об'єднаних довкола свого часопису, таким виходом могло б стати надання краю національно-культурної автономії. Зрештою, це зобов'язувалася зробити молода польська держава, отримавши у своє підпорядкування українські терени Австро-Угорської імперії. Утім, будь-яка згадка про автономію на шпальтах газети наражалася на безоглядне цензурування. Так було навіть тоді, коли «Наш лемко» опублі-

кував допис про домагання словаків мати автономію у складі Чехословаччини. У ньому цензори небезпідставно побачили паралелі з польською ситуацією гноблення національних меншин.

Висновки. Проаналізовані дописи «Нашого лемка» дають нам можливість скласти доволі повну картину ставлення польської адміністрації до українського населення Лемківщини. Ця картина вражає своєю брутальністю та беззаконням – незважаючи на взяті на себе міжнародні зобов'язання та просто загальнолюдську етику співжиття, чиновники молодого держави продемонстрували цілковиту зневагу до культурних і громадських прав русинів. З іншого боку, викликає щиру повагу громадський чин колективу «Нашого лемка» та насамперед його головного редактора Юліана Тарновича, що попри цензурні утиски та поліцейні атаки, провадили свою важливу працю над плеканням у русинському середовищі почуття етнічної самобутності і загальноукраїнської єдності. Саме завдячуючи їм, і до сьогодні лемки, незважаючи на розділеність кордонами багатьох центрально-східноєвропейських країн та розсіяність світом, є однією з найбільш патріотичних етнографічних груп українського народу. Перспективним напрямом подальшого дослідження теми вважаємо створення узагальнювального дослідження про лемківську періодику міжвоєнної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Біда з лемками, 1936 – Біда з лемками... // Наш лемко. 1936. Ч. 14. С. 8.
Галич, 1936 – Галич Я. Сторінка нашого недавнього минулого // Наш лемко. 1936. Ч. 3. С. 3.
Гарні слова, 1934 – Гарні слова і наша дійсність // Наш лемко. 1934. Ч. 18. С. 3.
Державна рація, 1938 – Державна рація вимагає боротьби з вишивками на Лемківщині! // Наш лемко. 1938. Ч. 17. С. 3.
Дитина, 1935 – Дитина, як і життя, не дасть себе ошукати // Наш лемко. 1935. Ч. 24. С. 4.
Замикають читальні, 1935 – Замикають читальні // Наш лемко. 1935. Ч. 7. С. 6.
Костаревич, 1934 – Костаревич О. ***** // Наш лемко. 1934. Ч. 1. С. 3.
Лемко, 1934 – Лемко. В обороні історичної правди // Наш лемко. 1934. Ч. 7. С. 4.
Лемко, 1936a – Лемко. Навіть молитись не вільно // Наш лемко. 1936. Ч. 4. С. 8.
Лемко, 1936b – Лемко. Як у джунглях // Наш лемко. 1936. Ч. 4. С. 5.
Лист з Америки, 1934 – Лист з Америки // Наш лемко. 1934. Ч. 14. С. 3.
«Ми не хочемо букварів», 1934 – «Ми не хочемо букварів» // Наш лемко. 1934. Ч. 20. С. 3.
Наконечний, 2017a – Наконечний В. Русинська спільнота міжвоєнної Польщі у висвітленні «Нашого лемка» // Східноєвропейській історичний вісник. 2017. Вип. 5. С. 129-137.
Наконечний, 2017b – Наконечний В. Часопис «Наш лемко» – феномен української періодици міжвоєнного часу // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2017. Вип. 29: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 520–528.
Село Ропиця, 1934 – Село Ропиця руська, пов. Горлиці // Наш лемко. 1934. Ч. 8. С. 8.
Тельвак, 2008 – Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). Київ–Дрогобич, 2008. 494 с.
Українці-Лемки, 1936 – Українці-Лемки. Нищення Українців на Лемківщині не устает! // Наш лемко. 1936. Ч. 24. С. 2.
Читальня загрожує, 1936 – Читальня загрожує публічній безпеці // Наш лемко. 1936. Ч. 22. С. 9.
Що далі, 1934 – Що далі буде? // Наш лемко. 1934. Ч. 21. С. 3.
Як творяться читальні, 1934 – Як творяться читальні Качковського на Лемківщині? // Наш лемко. 1934. Ч. 6. С. 2.

REFERENCES

- Bida z lemkami, 1936 – Bida z lemkami... [Trouble with Lemkos ...] // Our Lemko. 1936. Part. 14. S. 8. [in Ukrainian]
Halych, 1936 – Halych Ya. Storinka nashoho nedavnoho mynuloho [The page of our recent past] // Our Lemko. 1936. Part. 3. S. 3. [in Ukrainian]
Harni slova, 1934 – Harni slova i nasha diisnist [Good words and our reality] // Our Lemko. 1934. Part. 18. S. 3. [in Ukrainian]
Derzhavna ratsiia, 1938 – Derzhavna ratsiia vymahaie borotby z vyshyvkami na Lemkivshchyni! [Public interest requires fighting embroidery in Lemkivshchyna!] // Our Lemko. 1938. Part. 17. S. 3. [in Ukrainian]
Dytyna, 1935 – Dytyna, yak i zhyttia, ne dast sebe oshukaty [The child, like life, will not be deluded] // Our Lemko. 1935. Part. 24. S. 4. [in Ukrainian]

- Zamykaiut chytalni, 1935 – Zamykaiut chytalni [Closed reading rooms] // Our Lemko. 1935. Part. 7. S. 6. [in Ukrainian]
- Kostarevych, 1934 – Kostarevych O. ***** // Our Lemko. 1934. Part. 1. S. 3. [in Ukrainian]
- Lemko, 1934 – Lemko. V oboroni istorychnoi pravdy [In the defense of historical truth] // Our Lemko. 1934. Part. 7. S. 4. [in Ukrainian]
- Lemko, 1936a – Lemko. Navit molytys ne vilno [Even praying is not free] // Our Lemko. 1936. Part. 4. S. 8. [in Ukrainian]
- Lemko, 1936b – Lemko. Yak u dzhunhliakh [As in the jungle] // Our Lemko. 1936. Part. 4. S. 5. [in Ukrainian]
- Lyst z Ameryky, 1934 – Lyst z Ameryky [Letter from America] // Our Lemko. 1934. Part. 14. S. 3. [in Ukrainian]
- «My ne khochemo bukvariv», 1934 – «My ne khochemo bukvariv» [«We do not want the primers»] // Our Lemko. 1934. Part. 20. S. 3. [in Ukrainian]
- Nakonechnyi, 2017a – Nakonechnyi V. Rusynska spilnota mizhvoiennoi Polshchi u vysvitleni «Nashoho lemka» [Ruthenian community of inter-war poland in the view of «Nash Lemko»] // East European Historical Bulletin. 2017. Issue. 5. S. 129–137. [in Ukrainian]
- Nakonechnyi, 2017b – Nakonechnyi V. Chasopys «Nash lemko» – fenomen ukrainskoi periodyky mizhvoiennoho chasu [Newspaper «Nash Lemko» is a phenomenon of Rusyn periodicals of the interwar times] // Ukraine: Cultural Heritage, National Identity, Statehood / [Ed. by Ivan Pater, editor Liubomyr Khakhula]; National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Krypiakievych Insti-tute of Ukrainian Studies. – Volume 29. Primum agere: a Collection of Studies in Honour of Mykola Lytvyn. C. 520–528. [in Ukrainian]
- Selo Ropytsia, 1934 – Selo Ropytsia ruska, pov. Horlytsi [The village of Ropitsa Ruska, the county of Gorlice] // Our Lemko. 1934. Part. 8. S. 8. [in Ukrainian]
- Ukraintsi-Lemky, 1936 – Ukraintsi-Lemky. Nyshchennia Ukraintsiv na Lemkivshchyni ne ustaie! [The destruction of Ukrainians in Lemkivshchyna does not stop!] // Our Lemko. 1936. Part. 24. S. 2. [in Ukrainian]
- Chytalnia zahrozhue, 1936 – Chytalnia zahrozhue publichnii bezpetsi [Reading room threatens public safety] // Our Lemko. 1936. Part. 22. S. 9. [in Ukrainian]
- Shcho dali, 1934 – Shcho dali bude? [What will happen next?] // Our Lemko. 1934. Part. 21. S. 3. [in Ukrainian]
- Telvak, 2008 – Telvak V. Tvorchа spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]. Kyiv–Drohobych, 2008. 494 s. [in Ukrainian]
- Yak tvoriatsia chytalni, 1934 – Yak tvoriatsia chytalni Kachkovskoho na Lemkivshchyni? [How are the readers Kachkovsky in Lemkivshchyna?] // Our Lemko. 1934. Part. 6. S. 2. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.03.2018 р.